

Niels Albertsen
Stud.scient.pol.

MARXISME OG HISTORIE

En anmeldelse af Helmut Fleischer: *Marxismus und Geschichte*,
edition suhrkamp, Frankfurt am Main, 1969.

Et af de mest spændende marxistiske begreber hedder PRAXIS. For aktivistiske sjæle er det løsenet, for teoretisk frustrerede er det tilflugten, for de funderede er det problematisk. H. Fleischer erklærer sig eet med den bevægelse i nymarxismen, som vil reformulere marxistisk (historie) filosofi i en humanistisk-emancipatorisk praxis-filosofis retning (s. 7). Ud over denne positive bestræbelse indeholder bogen et opgør med de i forhold hertil ensidige/forkerte opfattelser og en analyse af variationerne i Marx-Engels historiebegreb. Det er først og fremmest i denne egen-skab bogen gør sig berettiget til viderebringelse. Jeg skal forsøge en stillingtagen til Fleischers mere personlige bidrag, men ellers koncentrere mig om dette andet katalogagtige aspekt. Lad dette samtidig være anmeldelse: Fleischers praxismarxisme trænger sig ikke presserende på, men som oversigt er bogen god.

I

Fremstillingens styrende idé er en udskillelse af tre ansatser til et historiebegreb hos Marx og Engels: en antropologisk, en pragmatologisk og en nomologisk (s. 13).

Problemet i den første ansats er historiens mening. Hvad betyder historien for mennesket og dets tilværelse? Svaret findes i den unge Marx' økonomisk-filosofiske manuskripter fra 1844. Historien er menneskets realisering af sit væsen, dets bliven menneske mere og mere. Denne skabelshistorie går på et tidspunkt over i menneskets virkelige historie, som kendetegnes af det menneskeligt "væsentliges" udfoldelse i al sin rigdom (kommu-

Niels Albertsen
Stud.scient.pol.

MARXISME OG HISTORIE

En anmeldelse af Helmut Fleischer: *Marxismus und Geschichte*,
edition suhrkamp, Frankfurt am Main, 1969.

Et af de mest spændende marxistiske begreber hedder PRAXIS. For aktivistiske sjæle er det løsenet, for teoretisk frustrerede er det tilflugten, for de funderede er det problematisk. H. Fleischer erklærer sig eet med den bevægelse i nymarxismen, som vil reformulere marxistisk (historie) filosofi i en humanistisk-emancipatorisk praxis-filosofis retning (s. 7). Ud over denne positive bestræbelse indeholder bogen et opgør med de i forhold hertil ensidige/forkerte opfattelser og en analyse af variationerne i Marx-Engels historiebegreb. Det er først og fremmest i denne egen-skab bogen gør sig berettiget til viderebringelse. Jeg skal forsøge en stillingtagen til Fleischers mere personlige bidrag, men ellers koncentrere mig om dette andet katalogagtige aspekt. Lad dette samtidig være anmeldelse: Fleischers praxismarxisme trænger sig ikke presserende på, men som oversigt er bogen god.

I

Fremstillingens styrende idé er en udskillelse af tre ansatser til et historiebegreb hos Marx og Engels: en antropologisk, en pragmatologisk og en nomologisk (s. 13).

Problemet i den første ansats er historiens mening. Hvad betyder historien for mennesket og dets tilværelse? Svaret findes i den unge Marx' økonomisk-filosofiske manuskripter fra 1844. Historien er menneskets realisering af sit væsen, dets bliven menneske mere og mere. Denne skabelshistorie går på et tidspunkt over i menneskets virkelige historie, som kendetegnes af det menneskeligt "væsentliges" udfoldelse i al sin rigdom (kommu-

nismen), og den går selv gennem en fase af fremmedgørelse som beskrives ved hjælp af den kapitalistiske produktionsmådes virkesæt, men uden fastlæggelse af fasens begyndelse eller beskrivelse af hvad der gik forud. Ikke desto mindre fremtræder kommunismen som menneskets genvindelse af sig selv, hvorved historieprocessen får en mytisk præget mening: Vejen til himmerige går gennem en jammerdal.

1844-manuskripterne interpreteres forskelligt. O. K. Flechtheim ¹⁾ ser det tolke historien som en totalitet der målstræbende sammenslutter fortid og fremtid i en levende enhed; Robert Tucker ²⁾ gør marxismen til et etisk-religiøst system som tolker historien efter det velkendte religiøse skema: tab og genvindelse; Karl Löwith ³⁾ påpeger parallellen til den jødisk-kristne historieopfattelse (s. 15-17).

Disse teo- og teleologiserende tolkninger kan helt åbenbart ikke være definitive bestemmelser af Marx' historieopfattelse. Feuerbach-teserne (1845) og Den tyske ideologi (1845-46) udgør i denne forbindelse Marx' selv-kritik. Det benægtes at historien som mål skulle have realiseringen af en normativ væsensbestemmelse af mennesket, en proces hvortil de konkret eksisterende mennesker kun knyttes som midler. Historien har intet mål, der findes intet ud over menneskenes egen målsøgende virksomhed (s. 17-19).

I Marx' senere skrifter findes dog steder som synes at pege på hans førkritiske standpunkt. Således taler Forordet til kritikken af den politiske økonomi (1859) om det menneskelige samfunds forhistorie, hvis sidste fase er den borgerlige samfundsformation. Mod de hidtil eksisterende samfund stiller Marx altså det menneskelige samfund, men her dog helt u-teleologisk i den forstand, at

1) i Zur Kritik der Marxschen Geschichtskonzeption, Cahiers Vilfredo Pareto 5/1965.

2) i Philosophy and Myth in Karl Marx, 1961.

3) i Weltgeschichte und Heilsgeschehen, 1953.

man først kan tale om det menneskelige samfund i ental, når historien bliver verdenshistorie, hvilket vil sige at de sociale og nationale modsætninger underordnes det alment-menneskelige (s. 19-20).

Hos Engels findes en, i forhold til den unge Marx' ideale, mere naturalistisk væsensbestemmelse af mennesket. I hans tidlige Umrids til en kritik af nationaløkonomien (1843) fremtræder mennesket som en ny art i naturhistorien, kendetegnet af arbejde, bevidsthed og samfundsmæssighed. Den antropologiske målestok på højere og lavere humanitet er graden af bevidst planmæssighed og Kooperation. Dette gentages i de sene Anti-Dühring og Dialektik der Natur: så længe der hersker anarki og konkurrence er menneskets udskillelse af dyreriget ufuldendt. Det kommunistiske samfund er produktivkræfternes (arbejdets), bevidsthedens og samfundslivets totale udfoldelse (s. 20-21).

I samme retning ræsonnerer Ernst Bloch¹⁾ når han til Engels' artskaraktistika bl.a. føjer menneskets oprette gang. Med udgangspunkt i begrebet "mulighed" søger Bloch at undgå en teleologisk position, hvilket dog efter Fleischers mening mislykkes, bl.a. fordi begrebet specificeres i organiske kategorier: anlæg, kim, modning etc. Fleischers kritik går ud på at man kun kan tale om en fremadskridende "menneskets tilblivelse" uden teleologiske implikationer, hvis man alene tillægger arbejdet historiedannende effekt, forstået således, at produktionens fremskridt betyder det menneskeliges stigende dominans over det førmenneskeligt givne. De andre artskaraktistika, hvorledes man end vil definere dem (et "udviklingsbehov", "sociale drifter" (Kautsky)) har i forhold hertil ingen selvstændig eksistens (s. 86-90).

1) i Das Prinzip Hoffnung

II

Med den såkaldte pragmatologiske ¹⁾ ansats til et historiebegreb retter Marx og Engels opmærksomheden bort fra historiens totalitet og betydning i retning af dens enkelte situationer, aktioner og agenter, mod dens "hvordan" (s. 22). Historien har ikke noget immanent mål, den er blot en mere blind end målstræbende resultant af individers og grupperes handlinger (s. 13). Tanken findes i 1844-manuskripterne, men konkretiseres i skrifterne fra 1845-46. Efter denne opfattelse sker historien under bestemte, empirisk påvislige forudsætninger: naturforhold, produktionsmåde, samfundsforhold. Der vokser historie ud af disse fordi produktionen af midlerne til menneskets behovstilfredsstillelse ikke er stationær. "Tilfredsstillelsen af de første behov - tilfredsstillelsesakten og det allerede erhvervede tilfredsstillelsesinstrument fører til nye behov - og denne produktion af nye behov er den første historiske handling" (Den tyske ideologi, MEW bd. 3, p. 28) ²⁾. Den materielle produktion er den virkelige livsproces' grundlag, herfra udgår erkendelsen af den samfundsmæssige totalitet. Dette er den historiske materialisme og dens metodologiske direktiv: altid at se menneskehedens historie i sammenhæng med industriens og vareudvekslingens historie. Der er ikke tale om en "rationel konstruktion" af historien, sigtet er empirisk og antifilosofisk: "Disse abstraktioner har i sig selv og adskilt fra den virkelige historie absolut ingen værdi. De kan kun tjene til at lette ordningen af det hi-

1) En dårlig betegnelse, idet den leder tanken i retning af pragmatisme. Pragmatismen hævder, at teorien består sin prøve i praksis, forstået som eksperiment, medens den marxistiske opfattelse angår "den erfaring, hvorved vi selv forandrer os ved at forandre verden" (Dag Østerberg: Forståelsesformer, Oslo 1966, p. 107).

2) oversættelse: Johs. Witt-Hansen: Karl Marx, Kbh. 1970, p. 113.

storske materiale, til at antyde rækkefølgen af historiens enkelte lag. Men de leverer på ingen måde som filosofien en recept eller et skema, hvorefter historiens epoker kan skæres til" (ibid, p. 27) ¹⁾.

Denne empirisme bør man efter Fleischers mening ikke tage for bogstavelig. Af 1845/46-skrifterne kan udledes en historieteoretisk problematik, nemlig et billede af historien som en åben proces, hvis midtpunkt er menneskelige subjekters virksomhed. Denne problematik tillader det, Fleischer kalder den praktiske subjektivitet, som har sin grund i begrebet behov (s. 22-27). Skrifternes anti-normativistiske præg gør dog denne subjekt/behov orientering tvetydig. Dette udvikles i en diskussion af den rette forståelse af 6. Feuerbachese, som bl.a. siger, at: "Feuerbach opløser det religiøse væsen i det menneskelige væsen. Men det menneskelige væsen er ikke noget abstraktum, der er det enkelte individ iboende. I sin virkelighed er det indbegrebet af de sociale relationer" (MEW 3, p. 6) ²⁾.

Hvis det menneskelige væsen er indbegrebet af de sociale relationer ligger det umiddelbart for, at en endelig tilbageføring af historien på individernes indre subjektivitet, som Fleischer hævder, bestrides af Marx. Dette er f.eks. Louis Althussers tolkning: "I 1845 bryder Marx radikalt med enhver form for teori, der grunder historien og politikken på en menneskets essens Historien og politikken grundes på radikalt nye begreber som social formation, produktive kræfter, produktionsforhold, overbygning, ideologier" ³⁾. Overfor dette hævder Fleischer, at Marx ikke forlader enhver antropologi, men i sine senere skrifter bruger et begreb om menneskets natur. Dette begreb er i sin ikke-idealistiske betydning forskelligt fra det begreb om menneskets væsen, som Marx ganske rigtigt bryder med (s. 29).

1) Oversættelse: ibid, p. 112

2) Oversættelse: ibid, p. 107

3) For Marx, Kbh. 1969, p. 205

Fleischers tolkning af selve tesen går ud på, at Marx ikke vil begrunde en omfattende antropo-sociologisk position. Han vil blot om det specielle fænomen religion sige, at det skal forstås ud fra en historisk bestemt samfundstilstand, ikke ud fra et alment menneskeligt væsen; og i det omfang der skulle være tale om noget antropologisk generelt, skal det ikke opfattes som enten-eller. Af bemærkningen om de sociale relationer følger ikke nødvendigvis at alt menneskeligt "væsentligt" beror på disse og intet på individernes artskendetegn. Rene relationsdefinitioner fører let til det, Fleischer kalder tingsliggørelse af kategorierne, dvs. man glemmer at relationer altid forudsætter aktive enheder, som kan forholde sig til hinanden (s. 31).

Marx' mening er snarere at der altid er tale om menneskelige individer med visse fælles artskendetegn, f.eks. bestemte grundbehov og den ejendommelighed kun at kunne eksistere i samfund; men det samfundsmæssige liv fører med sig, at en del af menneskets natur kun kan aflæses i de samfundsmæssige ordningsformer. Menneskenaturen i almindelighed overlejljes altid af en historisk modificeret menneskenatur (s. 31).

Fleischers egen bestræbelse går i forlængelse af disse tanker. Vil man forstå historien, må man interessere sig for, hvorledes subjektet overskrider sit tidligste stadium, dvs. bestemme dets driftsstruktur. Man må altid, til trods for at intet individ er nogen absolut begyndelse, men bestandig et mangfoldigt determineret resultat ¹⁾, foretage en - som det hedder - pragmatologisk rekurs til konkrete subjekters handlinger (s. 53). Dette giver anledning

1) L. Althusser bruger samme iagttagelse i sin afstandtagen fra denne procedure: "De komplekse processer ... altid givne kompleksiteter, hvis reduktion til oprindelige enkle aldrig kommer på tale, hverken i virkeligheden eller i princippet" (For Marx, p. 168)

til konstruktionen af et behovssystem (ss. 54-60), hvis elementer er vitale drifter (biologiske), sociale behov og behovet for selvtilstrækkelig, fri kraft- og selvudfoldelse. Dette er de mest generelle træk, de kan kun adskilles analytisk og er i konkret virksomhed overlejret af andre.

Dette afsnit gør sig bemærket ved få og tvivlsomme henvisninger til Marx og Engels, og ved en indledningsbemærkning om at ville finde, hvad Marx explicit og implicit siger om den menneskelige behovsnatur (s. 55). Mit indtryk er, at det implicitte har stærk overvægt. Det problematiske ved tilbageføringer på fundamentale indre behov er, at en diskussion af disse kun kan forløbe på det rene abstraktionsplan, alle standpunkter er i en vis forstand lige, behovene kan altid efterrationaliseres. Skal man tale om en marxistisk antropologi med historieteoretisk sigte, må det yderst tilladelige være Engels' formulering af "den menneskelige histories udviklingslov", Marx' opdagelse: "nemlig den simple kendsgerning, som indtil da havde været tilgroet i ideologi, at menneskene først og fremmest må spise, drikke, bo og klæde sig, inden de kan dyrke politik, videnskab, kunst, religion osv...." (Tale ved Karl Marx' grav, MEW bd. 19, p. 335), ¹⁾ hvilket også falder i tråd med Fleischers kritik af Bloch (og nu af sig selv).

Noget andet er at en mere specificeret behovsteori kan have en funktion i den ideologiske kamp mod andre påstande om menneskets indre subjektivitet, f.eks. den biologiske lære om det aggressive menneske.

III

Den nomologiske ansats til et historiebegreb ser historien som en objektiv struktur- og proceslogik: historien er en lovmæssigt forløbende naturhistorisk proces (s. 13).

1) Oversættelse: K. Marx, F. Engels: Udvalgte Skrifter bd. 2, Kbh. 1952.

Der kommer ofte noget utilsigtet ud af menneskenes bevidst målsøgende adfærd. De bevidste bevæggrunde er derfor af underordnet betydning i forhold til produktivkræfternes, produktionsforholdenes, basis' og overbygningens etc. bevægelse. Det udtrykkes således i Marx' Grundrisse: "Samfundet består ikke af individer, men udtrykker summen af de relationer, forhold, disse individer står i forhold til hinanden" (Grundrisse, p. 176)¹⁾.

Denne ansats har givet anledning til kontrovers bl.a. på grund af formuleringen "naturhistorisk proces" som tillader, at man ser bort fra individerne, på den måde det udtrykkes i Grundrisse-citatet. Fleischer påpeger, at Marx mener dette i en kritisk forstand. Processen kan antage en naturløvsagtig karakter, fordi relationerne gør sig selvstændige og behersker menneskene som en fremmed magt. Det gælder om at ændre dette så menneskene bliver i stand til i fuld bevidsthed selv at lave deres historie.

I øvrigt er der en vis ambivalens i dette naturbegreb, for det benyttes jo også antropologisk. Man må altså finde ud af hvad der er "kvasi-natur" og hvad der er "væsens-natur". Den første må overvindes, den anden bringes til udfoldelse.

Generelt kan man karakterisere Marx' lovsbegreb som mere en verbal tribut til tidsånden end hans oprigtige mening (s. 41). Ser man på hele hans værk er det småt med strengt formulerede love. Begrebet betegner ofte blot det ikke-vilkårlige i historien, men også m.h.t. kapitalismen og dens økonomi, som i særlig grad byder sig til for lovsformuleringer, er Marx påpasselig med angivelse af modvirkende tendenser. I virkeligheden, siger Fleischer, opfylder han intetsteds deklARATIONERNE i Kapitalens for- og efterord (ss. 40-43).

Ikke desto mindre har man, hvilket især vil sige den officielle sovjetiske marxisme-leninisme, dyrket dette

1) oversættelse Kjeld Schmidt (red.): Karl Marx: Kritik af den politiske økonomi, Kbh. 1970, p. 91.

perspektiv efter dets rene ord. Fleischer udsætter på siderne 45-52 Grundlagen der marxistischen Philosophie for en måske nok summarisk men, forekommer det, rimelig kritik. Interessantere er dog nogle bemærkninger til begrebet økonomisk determinisme (ss. 129-34). Udgangspunktet er at marxismen hævder en basisproces i den historiske bevægelse, nemlig den økonomiske udvikling som determinerende i sidste instans. Det påpeges, at der ikke er tale om en enkelt korrelation; relationen samfundsmæssig væren - bevidsthed er forskellig fra relationen basis -overbygning.

Der er tre Marx'ske udtryk for en forbindelsesgrad af determinations"styrke": "Entsprechen", "bedingen" og "bestimmen", hvoraf det sidste er det stærkeste. Det finder anvendelse på relationen samfundsmæssig væren - bevidsthed som igen indskriver sig i en omfattende praksisproblematik. Denne indeholder foruden produktionsmåden også magtforhold, familieforhold, etc. generelt: al "praktisk" virksomhed.

Den økonomiske determinisme betegnes med det svagere udtryk "bedingen", som åbner et stort rum for konkret variation. Der er ikke tale om et kausalitetsforhold, ej heller en påstand om at økonomiske forhold altid kommer først i tid. Det lader sig mere præcist betegne som en funktionel afhængighed, bedre som en funderingsrelation (?) men det begribes først, siger Fleischer, når man går tilbage til samfundsmæssigt forbundne individers aktivitet: menneskene må først sørge for næring, beklædning og beboelse inden de kan befatte sig med andet.

Som i de øvrige tilfælde hvor Fleischers argumentation følges et stykke på vej, må man spørge om han ikke overdimensionerer denne "pragmatologiske" individorienterede reduktion.

IV

Bogen indeholder foruden det her omtalte en diskussion af forskellige begrundelser af det kommunistiske

samfund (ss. 95-126), dertil en mere detaljeret behandling af muligheden af begreber som nødvendighed, lovmæssighed og kausalitet i historien (ss. 135-153) og i det sidste afsnit nogle bemærkninger til dagsaktuelle problemer. Endelig på siderne 93-95 en sammenfatning af det marxistiske historiebegreb som i sammentrængt form kan sætte punktum:

Først og fremmest gælder det om ikke at gøre en teori af enkeltbemærkninger hos Marx og Engels, f.eks. en teori, der lader historien fremtræde som en logisk, lukket, gennemsigtig, målstræbende, unilineær, totalitet. Historien kan ikke logisk deduceres ud fra menneskets væsen; den skal konstateres empirisk som en resultativ proces uden indre mening. Dette udelukker dog ikke en historiens logik, blot den forstås som multilineære - adskilte manifestationer af noget på mange måder muligt. Den primære vækst-dimension er det menneskelige arbejdes produktivitet, men man kan desuden konstatere en fremskridtslinie i de samfundsmæssige forholds kvalitet, ikke i det historisk-faktiskes forstand, men som noget principielt muligt. Ved stigende arbejdsproduktivitet består principielt muligheden for ud over en højere materiel tilfredsstillelse også at realisere et mindre repressivt og konfliktfyldt samfund. Historie er derfor ikke fremskridt til en højere humanitet og frihed, men den tiltagende mulighed for et sådant fremskridt. Men der gives ingen garanti derfor.